

betekent anderzijds nog niet dat in de jaren vijftig (in beperktere zin) 'de katholieke gemeenschap ... een nog ongeschonden trouw huldigde aan de collectieve religiositeit, de breed gedeelde beeldwereld en het gemeenschappelijk waardenpatroon van de rooms-katholieke wereldkerk' (210), zoals Frijhoff het van de weeromstuit wil. We beschikken inmiddels over een hele reeks sociologische en geschiedwetenschappelijke studies die dat beeld weerspreken. Een vlijtig contemporain-historicus heeft ze in een artikel ook al eens samenvattend behandeld. Dat Frijhoff de opvattingen en strevingen van dergelijke 'andersdenkende katholieken', in casu van de 'doorbraak-katholieken', in dat verband aanduidt als 'gesundes Volksempfinden' (212) zullen we voor de gelegenheid en in de goed christelijke stijl van het onderwerp maar met de mantel der liefde bedekken.

P. Luykx

L. Giebels, *Soekarno. President. Biografie 1950-1970* (Amsterdam: Bert Bakker, 2001, 566 blz., ISBN 90 351 2325 5).

Dit boek is een vervolg op *Soekarno. Nederlandsch onderdaan. Biografie 1901-1949* (zie *BMGN, CXV* (2000) 639-640). Slordigheden die het eerste deel ontsierden, zijn er ook in deze uitgave. Ze variëren van verspringende noten en tikfouten tot fouten in Indonesische termen en een kaart met onvertaalde Indonesische woorden; waar bleef de kritische blik van de uitgever? Opnieuw kan de auteur het bovendien niet nalaten via grove generalisaties het Indonesische volk allerlei eigenschappen 'van nature' toe te schrijven. Maar als geheel is dit toch een veel beter en consistentere boek dan het eerste deel. Het biedt een leesbaar overzicht van de Indonesische geschiedenis in de eerste twintig jaar van de republiek, met Soekarno als stralend middelpunt — zeker tot 1965.

Het beeld dat Giebels van Soekarno schetst, wijkt niet erg af van wat men in Nederland altijd al dacht: een handige demagoog en vrouwenversierder. Maar die gemakkelijke stereotypering van de vijand krijgt nu reliëf en consistentie. Soekarno wordt neergezet als volksleider en orator, als romantische revolutionair, als reiziger dol op staatsbezoeken, als erotomaan die in het buitenland ook actief contact zocht met prostituees. Hij ontwikkelde zich tot anti-democraat en quasi-sultan die zich dankzij procenten op importvergunningen een steeds ruimer hofhouding kon permitteren. En hij bleef de kunstenaar en architect die zijn eigen bungalows en paleizen ontwierp. Onomstreden was hij niet: in de jaren 1957-1962 werd er tot vier keer toe een aanslag op hem gepleegd, waarvan de daders nooit zijn opgepakt.

Deze biografie maakt duidelijk hoezeer het regime-Suharto op de erfenis van Soekarno kon voortbouwen; het is een van de verdiensten van het boek. De democratie was — na de eerste algemene verkiezingen ooit (1955) — na 1956 geleidelijk afgeschaft. Het leger ontwikkelde al in de late jaren vijftig haar *dwifungsi*, door Giebels terecht een *trifungsi* genoemd: het eigende zich een militaire, een politieke en dankzij de nationalisatie van Nederlandse, Britse en Amerikaanse bedrijven ook een economische taak toe. Kabinetten bestonden al voor Suharto voor een groot deel uit militairen. Corruptie en nepotisme waren geen uitvinding van de Nieuwe Orde. Soekarno en zijn Japanse vrouw Dewi behartigden hun financiële belangen 'creatief'; de vermenging van staats- en privébezit was structureel. De breuk tussen beide regimes lag in de politieke toenadering tot het westen in plaats van tot China, in welvaartsbevordering in plaats van de economische verloederding, in de presidentiële aandacht voor zijn familie in plaats van voor vrouwen.

Giebels heeft onder meer gebruikgemaakt van het archief van het ministerie van buitenlandse zaken in Den Haag, met name van de rapportage van ambassadepersoneel uit landen die

Soekarno op zijn wereldreizen aandeed. Minister Joseph Luns was blijkbaar altijd geïnteresseerd in de seksuele escapades van zijn opponent in de Nieuw-Guineakwestie, in de handelingen van zijn staf die deze in diskrediet konden brengen, en in anekdotes over vernedering van Soekarno. (Hoe zou een biografie aan de hand van materiaal uit het State Department er uit zien?) Daarnaast hield de auteur interviews met vele direct betrokkenen in Indonesië. Hij had daarbij de tijd in zijn voordeel, want hij voerde deze gesprekken na de val van Soeharto en kon inmiddels vrij gekomen materiaal bestuderen.

Mede op grond daarvan komt hij met een uitgebreide en genuanceerde visie op de coup van 30 september 1965, die de val van Soekarno inluidde. Alle hoofdpersonen wisten dat er iets stond te gebeuren. De spanning tussen het leger en de Partai Komunis Indonesia (PKI) was te groot geworden, ook door de dreigende fysieke instorting van Soekarno, die de twee partijen tot dan toe in balans had weten te houden. Aidit, partijleider van de PKI, had in augustus al intern bekend gemaakt dat er plannen waren, maar de uitvoering aan een klein speciaal bureau onder leiding van een zekere Sjam overgelaten. Al was de coup ook volgens Giebels een muiterij van lagere militairen en daarmee een interne legeraangelegenheid, hij kent de PKI daarmee een belangrijke rol toe. Daarbij rijst meteen de tegenvraag waarom Aidit een zo belangrijke zaak gedelegeerd zou hebben en waarom deze grote organisator de coup zo slecht zou hebben voorbereid. Soeharto was door een bevriende officier uit het complot de avond tevoren kort geïnformeerd, Soekarno al eerder maar ook die wachtte af. Evenals de Australische historicus Robert Cribb stelt Giebels — die Cribb overigens niet noemt — dat in eerste instantie alleen een arrestatie van de generaals was beoogd. De opdracht tot moord zou enkele minuten voor de actie gegeven zijn via het bevel de generaals 'dood of levend' over te brengen. De coup die ook door zijn gevolgen voor Indonesië de meest traumatische gebeurtenis van de vorige eeuw is geweest, was al met al een schoolvoorbeeld van dilettantisme en chaos. Daarover verschilt Giebels niet van mening met andere historici.

De narcist Soekarno kon niet leven met verlies van applaus en publieke bewondering. Dat was ook al in de jaren dertig tijdens zijn arrestaties en verbanning gebleken. Hij stierf in 1970 aan zijn levenslange nierkwaal, amper 69 jaar oud. Als een van de emblemen van de vorige eeuw leeft hij voort; in Nederland nu ook in een — voor de presidentiële periode — behartenswaardige biografie.

Maar het blijft een biografie met een wetenschappelijk manco. De annotatie van archiefstukken is anarchistisch. Hoe vindt een wetenschapper ooit in het archief van het ministerie van buitenlandse zaken het stuk 'Schiff (ambassadeur) aan minister, 17-3-1967? Of 'minister aan enkele ambass., 30-1-1964? Giebels bewijst het belang van de annotatieregels. Laten wetenschappers en uitgevers die in ere houden!

Elsbeth Locher-Scholten

J. Kint, *Expo-58 als belichaming van het humanistisch modernisme* (Dissertatie Technische Universiteit Delft 2001 ; Rotterdam: Uitgeverij 010, 2001, 406 blz., €31,50, ISBN 90 6450 428 8).

Wereldtentoonstellingen bieden ontwerpers de mogelijkheid projecten te realiseren die in het gewone leven niet door de beugel kunnen. Neem het Nederlands paviljoen dat MRVDV ontwierp voor de Expo-2000 in Hannover, waarin zowat alle typisch Nederlandse kenmerken in een paar verdiepingen werden geperst. Maar soms worden de ontwerpen *landmarks* in wereldsteden, zoals de Parijse Eiffeltoren, die voor de wereldtentoonstelling van 1900 werd gebouwd.

Het northodoxe paviljoen van MRVDV zorgde in Nederland wel voor een stijgende belang-